View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

MEGARON

MAKALE / ARTICLE

Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)

A Contribution to Anatolian-Turkish Urban History: The Anatolian Seljuk City (From the Beginning of the 12th Century to the End of the 13th Century)

Koray ÖZCAN,[1] Zekiye YENEN[2]

Bu araştırmanın amacı, Anadolu'da Selçuklu döneminde örgütlenmiş yerleşme sisteminin ve ulaşım ağı içindeki mekânsal ve işlevsel rollerinin Anadolu Selçuklu kentlerinin morfolojik karakteristikleri üzerinde etkili olup olmadığının tartışılmasıdır. Araştırmada "Anadolu Selçuklu kenti" kavramıyla (Müslüman) Selçuklu ile (Hıristiyan) Bizans kültürleri arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik karşılıklı etkileşim sürecinin Anadolu coğrafyasındaki mekânsal ortaklığı sözkonusu edilmektedir. Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin özgün tarihi kaynakların, arkeolojik-mimari kalıtlar eşliğinde irdelenmesi ve elde edilen bulguların harita ve planlar üzerinden mekânsal çözümlemelere dönük değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır. Araştırma sonunda, Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde gelişen Anadolu Selçuklu kentlerinin, mekânsal örgütlenme düzeni üzerinde Anadolu öncesi Türk yerleşim pratiklerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Bu tespit eşliğinde, Anadolu Selçuklu kentleri, mekânsal ve işlevsel kimlik farklılıkları açısından, "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere üç farklı kategori altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar sözcükler: Anadolu; kent modelleri; Selçuklu; Anadolu Selçuklu kenti.

Anatolian Seljuk cities reflect the morphological characteristics in terms of their spatial and functional roles in the urban network and transportation system set up in Anatolia. Within this scope of definition, (the meaning of) the concept of "the Anatolian Seljuk city" is conceived as the result of the impact of the social, cultural and economic symbiosis between Christian-Byzantine and Muslim-Seljuk on spatial organization in Anatolia. In order to establish the Anatolian Seljuk city, in terms of research sources and its methodology, it is considered that the use of original historical and manuscript sources and their spatial dimension should be used. Within this framework, the spatial organization and morphologies of Anatolian Seljuk cities are defined using maps based on manuscript sources and archaeological or architectural ruins. As a result, Anatolian Seljuk cities developed based on Byzantine urban heritage, and also organized spatially under the impact of pre-Anatolian Turkish urban culture. In this regard, three categories were defined, namely "fortified city", "open city" and "external focused city" models, according to their distinguishing spatial and functional characteristics.

Key words: *Anatolia; urban models; Seljuk; the Anatolian Seljuk city.*

[*] Bu makale 1. yazarın, 2. yazar danışmanlığında Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde gerçekleştirdiği "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

[1]Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Konya, Türkiye;
[2]Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, Türkiye

[*] *This paper reveals some of the findings of 1st author's PhD. research titled as "Urban Network and Urban Models in Anatolia During Seljuk Period" at Selcuk University, Institute of Natural and Applied Sciences, supervised by 2nd author.*

[1]*Department of City and Regional Planning, Selcuk University Faculty of Engineering and Architecture, Konya, Turkey;*
[2]*Department of Urban and Regional Planning, Yıldız Technical University Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey*

MEGARON 2010;5(2):55-66

Başvuru tarihi: 5 Eylül 2009 ***(Article arrival date: September 5, 2009)*** **- Kabul tarihi: 5 Eylül 2010** ***(Accepted for publication: September 5, 2010)***

İletişim *(Correspondence):* Dr. Koray Özcan. e-posta *(e-mail):* kozcan@selcuk.edu.tr, yenen@yildiz.edu.tr

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - *© 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture*

Giriş

"....vasat bir doktora tezi, kemiklerin bir mezardan diğerine taşınmasından başka bir şey değildir...".

Frank. J. DOBIE

Bakış Açısı ve Varsayımlar

Bu araştırma, yukarıdaki alıntı temel ilke edinilerek, Selçuklu döneminde Anadolu Türk yerleşim sürecine ilişkin oldukça kısıtlı sayılabilecek yazılı ve görsel malzeme ile mimari kalıt ve arkeolojik bulguların, ortaya konan bir dizi varsayımlar eşliğinde ayrıntıda irdelenmesi üzerine odaklanan tez çalışmasının sonuçlarına dayanmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın amacı, Anadolu'nun erken dönem Türk yerleşim süreci olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu dönemi Türk kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin tanımlanmasıdır.

Anadolu Selçuklu egemenlik dönemi (1075-1308), Türklerin Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya uzanan yaklaşık iki yüzyıllık göç hareketi sonucunda, Doğu Roma/Bizans egemenliğindeki Anadolu kent coğrafyasına eklemlenme süreci olarak tanımlanabilir. Bu eklemlenme sürecinde; Orta Asya, İran Türk-İslam ve Anadolu coğrafyaları arasında kültürel bir sentez/birliktelik oluşturulmuştur. Bu birliktelik, Doğu Roma/Bizans egemenliğinden devralınan kırsal ve kentsel yerleşmeler yığınından oluşan Anadolu kent coğrafyasının, Selçukluların uyguladığı askeri ve ekonomik temellere dayanan sistemli kolonizasyon politikaları ile Bizans-Selçuklu ikili siyasal-yönetimsel egemenlik düzeninin gerektirdiği öncelikler kapsamında gerek mekânsal gerekse işlevsel açıdan yeniden örgütlenmesi biçiminde olmuştur.

Zaman ve mekân boyutunda Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemini ele alan bu araştırma, Anadolu'da Selçuklu dönemi kentlerini belirli ve tanımlı bir yerleşme sistemi ve ulaşım ağı organizasyonunun mekânsal bileşenleri olarak değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin, yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konumsal nitelikleri kapsamında biçimlendiği öngörülmektedir. Bu nitelikler, Anadolu'nun özgün coğrafi altyapısı üzerinde dönemin sosyal-ekonomik ilişkiler ağı ile askeri-siyasal koşullarına dayanmaktadır.

Bu bakış açısı kapsamında, üç varsayım ortaya konmuştur:

Birinci varsayım, bölgesel kent tarihi yaklaşımı temelinde Anadolu Selçuklu kentlerinin bütüncül bir kentler sistemi ve ulaşım ağı kurgusunun mekânsal ve işlevsel bileşenleri olduğudur. Başka bir ifadeyle, Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasında örgütlenmiş kentler sistemi ve ulaşım ağının Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusu üzerinde etkin olduğu ve hiyerarşik bir düzen gösterdiğidir.

İkinci varsayım, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunun "çağdaş olma" boyutunda Ortaçağ Batı ve İslam kent kültürleri ile benzerlik gösterdiğidir.

Üçüncü varsayım ise Anadolu Selçuklu kentlerinin, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya uzanan yaklaşık iki yüzyıl süren göç hareketi sürecinde, Anadolu'ya taşıdıkları-aktardıkları göçebe yaşam kültürü ve yerleşik yaşam geleneklerinin, Anadolu'da devraldıkları Doğu Roma-Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde uyarlanmış ya da birleştirilmiş ortak mekânsal ürünleri olduğudur.

Hedeflenen Katkı ve Önem

Bu araştırma, Anadolu'nun erken Türk kentleşme süreci olarak tanımlanabilecek Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik çözümlemeleri üzerine odaklanmaktadır. Bu yönüyle, Anadolu-Türk kent tarihi üzerine hazırlanacak araştırmalara kuramsal temeller ve yöntem kurgusu düzeyinde katkı koymasının yanısıra geleceğe dönük planlama çalışmalarına kentler sistemi ve yerleşmeler kademelenmesi düzeyinde tarihsel ve mekânsal arka plana dayalı geçmişe dönük değerlendirmeler yapabilme olanağı açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma, başlangıcı 70'li yıllara tarihlenen mekânsal tarih araştırmalarından bugüne dek uzanan süreçte vakâyî-name ya da vakıf-name/mülk-nâme veya ahid-nameler gibi Selçuklu dönemine ilişkin yeni ve özgün tarihi kaynakların yayınlanması ve arkeolojik araştırmalarda elde edilen yeni bulgular eşliğinde Selçuklu dönemi kentleri üzerine bugüne dek bilinen oldukça kısıtlı ve tartışmalı bilgilerin, sistem yaklaşımına dayanan bir yöntem izlencesi eşliğinde yeniden gözden geçirilmesi-güncellenmesi ve yeniden tanımlanması açısından önem taşımaktadır.

Zaman-Mekân Belirleme ve Kapsam Sınırlandırması

Araştırmada, XII. yüzyıl başından XIII. yüzyıl sonuna dek uzanan zaman aralığında, dönemin değişken askeri, siyasal ve yönetimsel koşulları ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler ağının değişen/dönüşen şartlarının biçimlendirdiği Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerek siyasal ve yönetimsel gerekse sosyal, kültürel ve ekono-

mik örgütlenme düzeni açısından egemen olduğu süreç tanımlanmaktadır.

Bu çerçevede, Anadolu Selçuklu siyasal-yönetimsel egemenlik alanı olarak tanımlanan coğrafya;

- Batıda; Uc olarak tanımlanan Makri (Fethiye) Körfezi ve Dalaman Çayı-Denizli-Kütahya-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan Bizans İmparatorluğu sınırları,
- Güneyde; Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Silifke hattı sahil bölgeleri,
- Kuzeyde; Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu hattı sahil bölgeleri,
- Doğuda; Arap/İran-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik alanları dışında kalan Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzurum hattından, Çoruh vadisine dek uzanan bölgeyle sınırlanmaktadır (Şekil 1).

Araştırmanın kapsam sınırlandırması; Anadolu Selçuklu kentlerinin Türk-İslâm ve Bizans-Hıristiyan kültürlerinin mekânsal birlikteliğine dayandığı öngörüsü üzerine odaklanmıştır. Bu açıdan, Arap-İslâm kültür ve medeniyeti etkileşim bölgesinde yer alan Mardin, Diyarbakır, Adıyaman ve Urfa kentlerinden oluşan ve Selçuklu döneminde Güneydoğu Eyaleti olarak tanımlanan bölge, araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Yöntem Kurgusu

Araştırma, Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşim sürecine ilişkin vakâyi-name, menâkıb-name ve vakıf-name gibi dönemin özgün tarihi kaynakları niteliğindeki yazılı malzemenin, mimari kalıt ve arkeolojik araştırma bulgularından oluşan görsel malzemeler eşliğinde ayrıntıda irdelenmesi, elde edilen bulguların sistem yaklaşımı temelinde üretilen bir dizi varsayımlar eşliğinde harita ya da planlar kullanılarak mekân boyutunda değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Bu değerlendirme sürecinde, kuramsal altyapının oluşturulması ve Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin biçimlendirdiği kentsel modellerin tanımlanabilmesi açısından eş zamanlı olma niteliği ile "İslam Kenti" ve "Ortaçağ Batı Kenti" üzerine araştırmalar Anadolu Selçuklu kentleri ile karşılaştırılmalı irdelenmiştir.

Diğer taraftan, Anadolu'da örgütlenen belirli ve tanımlı bir yerleşme sistemi ve kademelenmesinin bileşenleri olduğu öngörüsünden hareketle, kentler dizgesinin mekânsal ve işlevsel kuruluşunu yönlendiren temel dinamikler tarihsel kaynaklar eşliğinde araştırılmıştır.

Bu dinamiklerin içeriği ve öncelikleri, Selçukluların Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerinden gelen yerleşim politikalarına dayanmaktadır. Dolayısıyla, Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlikleri Selçuklu yerleşim politikalarına ilişkin yazılı ve görsel malzemeler kullanılarak üretilen kent modelleri üzerinden tartışılmıştır.

Şekil 1. Anadolu Selçuklu egemenlik bölgesi, kentler sistemi ve ulaşım ağı.

Selçuklu Yerleşim Politikaları

"...Sultanların görevi,
yeraltı suyolları ve kanallar açmak,
büyük akarsular üzerinde köprüler yapmak,
toprakların verimini arttırmak için çareler aramak,
hisarlar, yeni şehirler kurmaktır...".

NİZAMÜ'L MÜLK
Siyaset-name, 29.

Kırsal-Kentsel Yaşamın Canlandırılması

Selçukluların, Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu coğrafyasının Arap-Sasânî ve takiben Türk fetihleri sürecinde kesintiye uğrayan kentsel ve kırsal yaşamını canlandırmak amacıyla sosyal-ekonomik ve askeri-siyasal olmak üzere iki temele dayanan sistemli bir yerleşim politikası izlediği söylenebilir.

Bu politikaların ilki, Anadolu'nun bölgelerarası geçiş noktası niteliğindeki coğrafi konum avantajının, bölgelerarası ticaret olanaklarının geliştirilmesine yönelik olarak yeniden yapılandırılarak, kervansaray-köprüler gibi vakıf kurumu yoluyla örgütlenen anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde ticaret faaliyetlerine uygun mekânsal altyapının (üretim-dağıtım/ulaşım sistemi) kurulmasıdır. Bu çerçevede, Selçuklu sultanları başkent Konya odak olmak üzere Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney yönünde kateden milletlerarası ticaret yolları boyunca kervansaray ve köprüler ağı ile desteklenen bir üretim-dağıtım sistemi örgütlemişlerdir.[1]

Arkeolojik araştırma bulguları; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında büyük bir kısmı XIII. yüzyılın ilk kırk yılında inşa edilen yaklaşık 120 kervansarayın varlığına işaret etmektedir.[2] Selçuklu kervansaraylarının mekânsal dağılımı irdelendiğinde, başkent Konya'dan doğuya doğru yönelen Aksaray-Kayseri-Sivas hattı üzerinde yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Bu tespit, Selçuklu döneminde Anadolu'nun ekonomik etkinlikler açısından odak niteliği taşımış merkezlerine vurgu yapması bakımından önemlidir.

İkinci politika; Anadolu'nun Arap-Sasânî ve takiben Türk fetihleri sürecinde tahrip edilen kırsal ve kentsel yerleşmeleri ile kesintiye uğratılan tarımsal üretim ve zanaat-ticaret faaliyetlerinin yeniden canlandırılmasıdır. Bu kapsamda, Selçuklu sultanlarının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine dayanan bir yerleşim politikası izlediklerini söylemek olanaklıdır.

Nitekim Selçuklular, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya yönelen göçebe-yarı göçebe ve yerleşik Türk gruplarından oluşan nüfus kitlesinin yanısıra Anadolu'nun yerli Hıristiyan halklarını da toprak-çiftlik, tarımsal araç-gereç gibi çeşitli vergi muafiyetleri ve teşvik ya da destek verilmesi yoluyla Anadolu'nun kırsal ve kentsel alanlarında yerleştirmişlerdir.[3]

Tarihsel kayıtlar, Selçuklu sultanlarının tarımsal üretimin canlandırılmasına yönelik izledikleri iskân-yerleştirme politikalarının içeriği ve önceliklerini göstermesi açısından oldukça aydınlatıcıdır: Selçuklu vakâyi-name kayıtları,[4] Selçuklu sultanlarının, özellikle fethedilen ve yeniden iskân edilen kentsel ve kırsal yerleşmelerde, Türklerin yanısıra yerli Hıristiyan halkları da din ve etnik köken farkı gözetmesizin iskân ettiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, vakayî-name kayıtları, Bizans egemenliğinden devralınan Aksaray, Sinop, Antalya ve Alâîyye kentlerinde kilise, şapel vb. Hıristiyan kurumlarının cami ya da mescid gibi İslamî kurumlara dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Bu tespitler, Selçuklu yerleşim politikalarının öncelikli mekânsal bildirgesinin sosyal-ekonomik temellere dayandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anadolu Selçuklu Kentlerinin Örgütlenmesi

İşlevsel Örgütlenme

"...Bazı sanatlar,
bazı şehirlere mahsustur...".

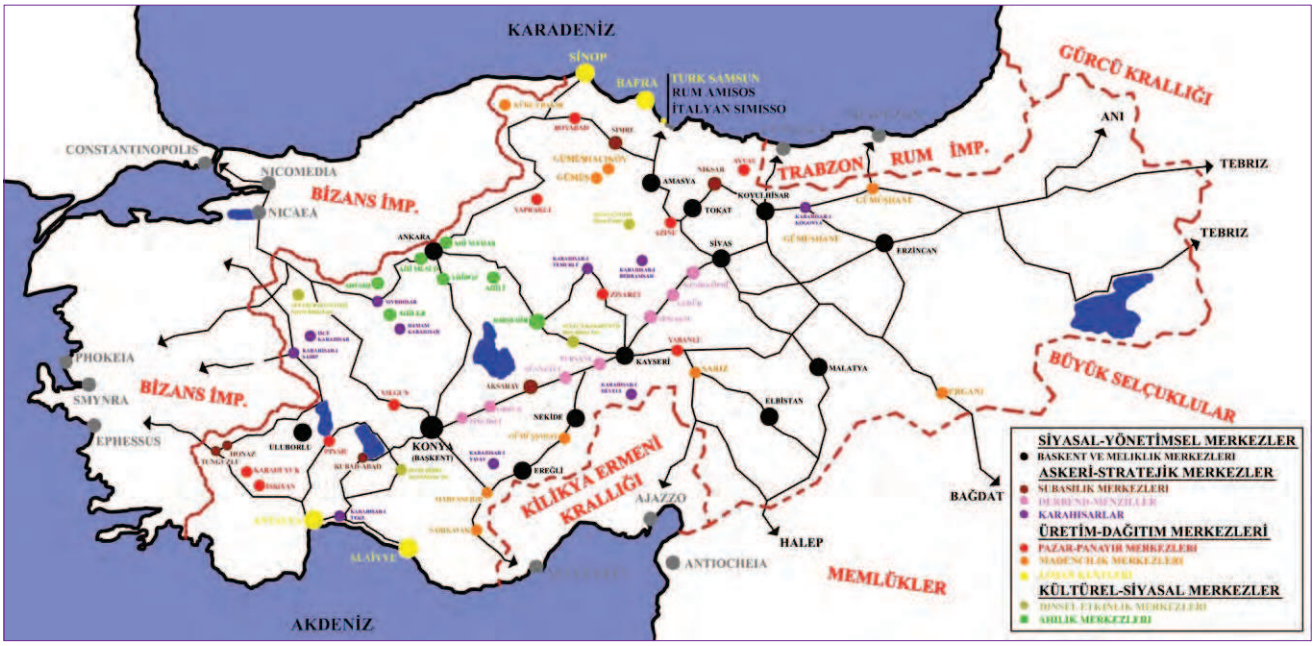
İBN HALDUN
Mukaddime II, 886.

Anadolu Selçuklu kentlerinin işlevsel kimliklerini, Anadolu'nun coğrafi koşullarının biçimlendirdiği mekânsal altyapı üzerinde, Selçuklu ve Bizans askeri ve siyasal koşullarının ve bölgelerarası ticaret potansiyellerine dayanan ekonomik ilişkiler ağının belirlediği öngörülmektedir. Başka bir ifadeyle, Selçukluların Anadolu yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içinde konum açısından yaşam verdikleri ya da canlandırdıkları kentlerin nitelikleri kapsamında askeri-stratejik, yönetimsel-siyasal ve ekonomik etkinlik merkezleri olarak farklı işlevlerde uzmanlaşma gösterdiği düşünülmektedir.

Bu işlevsel uzmanlaşma ya da işlevsel farklılıklara dayanan kentlerarası kademelenmenin bileşenleri; Selçuklu savunma sisteminden yönetim mekanizmasına, üretim-dağıtım organizasyonlarından kültürel-dinsel örgütlenmelere ve ekonomik faaliyetlere dek çeşitlenmektedir. Anadolu Selçuklu kentlerinin, bu bileşenler kapsamında (konum temel ölçüt olmak üzere) farklı işlevlerde uzmanlaşma gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 2).

Siyasal ve Yönetimsel Merkezler ya da Meliklik Merkezleri

Selçuklu döneminde Anadolu topraklarının, Orta

Şekil 2. Anadolu Selçuklu kentleri, işlevsel örgütlenme.

Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerindeki ülüş sistemine benzer olarak hanedan üyeleri arasında alt yönetim merkezlerine ayrıldığı söylenebilir. Nitekim Selçuklu vakâyî-name metinleri irdelenirse, siyasal açıdan başkent Konya yönetimine tâbi olmakla birlikte özerk ya da muhtar bir yönetim sistemine sahip birtakım Selçuklu idari birim ya da meliklik merkezlerinin varlığı belirlenebilmektedir.

Bu tespitler, Selçuklu döneminde birtakım kentlerin yönetimsel merkez işlevi üstlendiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu merkezler arasında; Aksaray, Amasya, Ankara Elbistan, Ereğli, Kayseri Koyulhisar, Malatya, Niğde, Sivas, Tokat ve Uluborlu sayılabilir.[5]

Askeri ve Stratejik Organizasyon Merkezleri

Subaşılık merkezleri

Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabeleri -Konya, Alâîyye ve Sinop kaleleri yapım/tamir kitabeleri gibi- kentlerin işlevsel kimliği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kitabelerde geçen, fetih ve fetih sonrasında imar faaliyetleri ile kale inşa faaliyetlerine katılan Selçuklu emirlerinin subaşı (ilbay) veya sahip (vülât) gibi askeri kimlikler ile Selçuklu döneminde Anadolu kentlerine verilen unvanlardan, Selçuklu döneminde askeri-stratejik merkez işlevi üstlenmiş birtakım yerleşmelerin varlığını belirlemek mümkündür.

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerine verilen unvanlardan, Kayseri-Dârü'l feth (fetih yeri, Aksaray-Dârü'z zafer (zafer üssü, Ankara-Dârü'l hısn (müstâhkem yer), Niğde-Dârü'l pehlevânniye (pehlivanlar yeri), Alâîyye-Dârü'l eman (emin yer), Tunguzlu ve Antalya-Dâru's sagr (Uc yeri) gibi, belirli sayıda daimi askeri güç bulundurulan ve Subaşılık merkezleri olarak adlandırılan yerleşmelerin varlığı belirlenebilmektedir.[6]

Derbend veya menziller

Selçuklu dönemi vakâyî-nâme kayıtlarında, Akça Derbend, Yunus Derbendi ve Göksu Derbendi ya da Irmaksu Menzili, Zincirli Menzili, Gedük Menzili ve Obruk Menzili veya Kılıç Aslan Ribâtı (Kervansarayı), Pervane Ribâtı ve Kesikköprü Ribâtı gibi toponomi verilerinin varlığı, Selçuklu dönemi Anadolu üretim-dağıtım sistemi kapsamında konaklama işlevinin yanısıra savunma sistemine de hizmet eden birtakım yerleşmelerin varolduğuna işaret etmektedir.[7]

Karahisarlar

Selçukluların Anadolu'da dönemin askeri ve siyasal koşullarına dayalı olarak; Anadolu yerleşme ve ulaşım sisteminin stratejik bağlantı-geçiş noktalarında, sarp ve erişilmesi güç kayalıklar üzerine inşa edilmiş Roma-Bizans döneminden devralınan castron (kale kentler) niteliğindeki yerleşmeleri, Türk toponomi geleneği kapsamında Karahisar olarak adlandırdıkları ve Anadolu savunma sisteminin mekânsal unsuru olarak askeri ve stratejik açıdan harekât üssü işlevi yüklenmiş merkezler olarak kullandıkları belirlenmiştir. Bu yerleşmeler arasında İsce Karahisar, Karahisar-ı Teke, Karahisar-ı Develi, Karahisar-ı Osmancık, Hamam Kara-

hisar, Karahisar-ı Demirlü, Karahisar-ı Yavaş ya da Nevas, Karahisar-ı Behramşah, Karahisar-ı Kögonya (Şapın Karahisar) ve Karahisar-ı Sahip (Karahisar-ı Devle) sayılabilir.

Üretim-Dağıtım ya da Aktarma Merkezleri

Pazar ya da panayır yerleşmeleri

Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında, milletlerarası ticarete ve ulaşım teknolojisine bağlı olarak deniz ya da akarsu veya dağ silsileleri gibi coğrafi eşik ya da siyasal sınır noktalarında, genellikle kentsel yerleşmelerden uzak geniş kırsal alanlarda, hayvansal-tarımsal ürünler ve el sanatları ürünlerinin mübadele edildiği pazar ya da panayırlar kurulmaya başlanmıştır. Pazar ve panayırların, coğrafi konum avantajları, doğal kaynak varlığı, geniş kırsal artbölge ya da ulaşım olanaklarına dayalı olarak örgütlendiği söylenebilir. Bu nitelikleri ile başlangıçta mevsimlik/geçici yerleşmeler niteliğindeki pazar ve panayırlar, süreç içinde bölgelerarası ya da bölgesel ölçekteki ticaret potansiyellerine dayalı olarak, düğüm ve aktarma merkezlerine dönüşmüştür.

Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-name, menâkıb-name ve vakıf-name gibi tarihsel kayıtlar irdelenirse; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında Yabanlu Panayırı, Ziyaret Pazarı, Yılgûn (Ilgın) Pazarı, Âzîne (Ezine) Pazarı, Alâmeddîn-i Bazârî (Alâmeddin Pazarı, Pınar Pazarı ve Koçhisar (Dunaysar) Pazarı gibi pazar ya da panayır yerleşmelerinin varlığını belirlemek mümkündür.

Madencilik merkezleri ve liman kentleri

Dönemin siyasal bağımsızlık ve güç simgesi olmasının ötesinde, Selçuklular ekonomik mübadele aracı olarak da önem taşıyan gümüş ya da özellikle dokuma sanayiinde boya maddesi olarak kullanılan stratejik değere sahip şap gibi maden kaynaklarını, teknolojik olanaklar düzeyinde bölgelerarası ticaret taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak işletmişlerdir. Bu tür ekonomiye sahip yerleşmeleri madencilik merkezleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yerleşmeler arasında Gümüşhacıköy, Gümüş, Bayburt, Gümüşhâne (Eski Gümüşhâne, Gümüşsaray, Madenpazar, Sarız ve Sarıkavak yerleşmeleri sayılabilir.[8]

Selçuklu döneminde özellikle Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki liman kentlerinin ise askeri-stratejik işlevlerin yanısıra Anadolu'nun sahip olduğu doğal kaynakların-hammaddelerin dış satım ya da dış alım merkezleri olarak işlevlendirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim tarihi kayıtlar, Akdeniz kıyısındaki Antalya ve Alâîyye ile Karadeniz kıyısındaki Sinop limanlarının askeri-siyasal boyutta Kuzey ve Güney Sahil Eyaletleri merkezi olarak deniz aşırı fetihler için askeri deniz üssü işlevini üstlendiğine işaret etmektedir. Bu kentlerin, aynı zamanda, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tüccarların yerleşmesiyle bölgelerarası mübadele merkezleri ve Selçuklular tarafından inşa edilen dâr-us-sınâa (tersane) ve artbölgelerindeki zengin orman varlığına dayalı olarak orman ürünleri dış satımı ve askeri-ticaret amaçlı gemi üretim merkezleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[9]

Kültürel ve Siyasal Yapılanma Merkezleri

Dinsel etkinlik merkezleri

Selçuklu döneminde şeyh ya da derviş gibi dini kimlikli kişiliklerin örgütlediği tekke-zaviyeler kurulması yoluyla gerçekleşen Türk-İslam kolonizasyon faaliyetleri, Türklerin Anadolu'da tarımsal üretim faaliyetlerine katılmasının yanısıra göçebe Türkmen grupların yerleşik düzene geçmesi ve kırsal yerleşmelerin kurulması ve gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan Şeyh ya da dervişlerin yaşamlarına ilişkin menâkıb-name kayıtları -ihtiyatla kullanılmak kaydıyla- oldukça ayrıntılı mekânsal çözümlemelere olanak sağlamaktadır.[10]

Bu kayıtlardan, Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran yöresinden Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişlerin, Hacı Bektaş Veli ve Sulucakarahöyük ya da Seyyid Harun Veli ve Seydî-Şehri örneklerinde olduğu gibi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal kuruluş-gelişim sürecindeki dinamik rolü ile Anadolu yerleşim politikaları üzerindeki etkileri belirlenebilmektedir.[11] Nitekim bu yerleşmeler, Türk-İslam kolonizasyon sürecinde Anadolu'nun dinsel etkinlik-propaganda merkezleri işlevini üstlenmiştir.

Ahilik merkezleri

Anadolu'da mesleki dayanışma örgütü niteliğindeki Ahilik kurumunun kurucusu Ahi Evran'ın yerleştiği Kırşehir, Kızılırmak Vadisi'nde önemli bir Ahilik merkezi olarak üretim-zanaat faaliyetlerinde uzmanlaşmış, ticaret-zanaat merkezi işlevi kazanmıştır.[12]

Kırıkkale yakınındaki Ahili, Eskişehir yakınındaki Ahiler ve Ahışıh ile Ankara yakınındaki Ahiboz, Ahi Mesud ve Ahi Mamak gibi yerleşmelere ilişkin toponomi verilerinden Anadolu'da Ahiler tarafından kurulan ya da yeniden iskân edilen Ahilik merkezlerinin varolduğu anlaşılmaktadır.[13]

Tarımsal Üretim Merkezleri

Kırsal yerleşmeler ya da köyler

Selçukluların, Anadolu öncesi Türk-İslâm devlet geleneği mirası kapsamında; Büyük Selçuklu Devleti ve-

ziri Nizamü'l Mülk tarafından göçebe ve yarı göçebe Türkmen topluluklarının siyasal sınır boylarında aşiretler ve boylar halinde yaylak ve kışlak alanları vermek yoluyla iskân edilmesi politikasını, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecine aktardıkları söylenebilir.[14]

Anadolu kırsal yerleşmeleri üzerine yapılan arkeoloji-etnoloji ve toponomi araştırmaları; Arap-Sasânî istilaları ya da Türk fetih dönemleri sürecinde harap olmuş ya da terkedilmiş kırsal yerleşmelerin, Selçukluların göçebe karakterli Türkmen gruplarının yerleştirilmesine dayanan yerleşim politikaları çerçevesinde, yeniden iskân edildiğini düşündürmektedir.[15] Nitekim Anadolu'da Viranşehir ya da Ören gibi yer adları ile Bozok, Üçok, Bayat, Kınık, Kayı, Yürük, Akkoyunlu, Menteşe, Çepni, Bayındır ve Döğer gibi Türk aşiret ve boy adlarına izafe edilen kırsal yerleşme adlarının varlığı, Selçuklu döneminde yeni kırsal yerleşmelerin kurulduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Mekânsal Örgütlenme

"...Tacirlerin ve iğdişlerin evleri,
zanaat erbabının evlerinden,
emirlerin sarayları, tacirlerin,
Sultan ve meliklerin köşkleri ve takları
hepsinden yüzlerce derece yüksek ve büyüktür..."

MEVLANA CELALEDDİN
Ariflerin menkıbeleri, I, 100.

Mekânsal Karakter/Kentsel Modeller

Selçuklu kent modellerini, Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik/yarı-yerleşik yaşam kültürü kökeninden gelen Selçukluların, XII.-XIII. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında devraldıkları Hıristiyan-Bizans kent kültürü mirası üzerinde Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarında kurguladıkları, Türk-İslâm yönü hakim, özgün kentsel mekân organizasyonları olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer taraftan, Selçuklu kentleri mekânsal örgütlenme düzeni ya da dinamikleri açısından eş zamanlı-çağdaş olma boyutunda, "Sanayi Öncesi Kenti", "Ortaçağ Batı Kenti" ve "İslâm Kenti" gibi mekânsal gelişme modelleri ile karşılaştırılırsa; sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerin mekânsal örgütlenme düzeni üzerindeki belirleyici etkileri açısından benzerlikler görülebilir.

Sözkonusu kent modellerinde; insan-hayvan gücüne dayalı üretim-dağıtım sistemi ve kentsel mekân ya da cami veya kilise gibi dinsel yapıların kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik merkezini biçimlendirmesi, loncalar halinde örgütlenen kentsel üretim eylemlerinin mekânsal uzmanlaşma göstermesi, kentsel mekânların dini ya da etnik köken faklılıklarına dayalı olarak mescid odaklı alt toplumsal ünitelerden oluşan mekânsal yapılanmalar veya mahalleler halinde örgütlenmesi, güvenlik unsurlarına dayalı olarak kale, sur ve hendek gibi savunma yapılarının kentsel mekânları biçimlendirmesi olgularının Selçuklu kentleri ile benzerlik göstermektedir.[16]

Bu noktada, Selçuklu dönemine ilişkin kaynaklarda mahalle mescidlerine imam atanması hususundaki kayıtlar, İslâm kent modellerinde olduğu gibi, Selçuklu döneminde de kentsel alt kademe birimler olarak kent nüfusunun mahalleler halinde örgütlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[17]

Selçuklu dönemi Anadolu Türk kentleri, çağdaşı "Batı Kenti" ya da "Ortaçağ Avrupa Kenti" veya "Sanayi Öncesi Kenti" üzerine üretilmiş "açık kent" ve "kapalı kent" olarak tanımlanan kent modelleri açısından değerlendirilirse, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin fiziksel olarak daha çok surlarla çevrili "kapalı kent" olarak tanımlanan mekânsal gelişme modeline benzer bir mekânsal kurguya sahip olduğunu söylemek mümkündür.[18]

Alâaddin Keykubad ile İzzeddin Keykavus arasında Kayseri ve daha sonra Ankara'da geçen taht mücadelesine ilişkin olarak vakayi-name metinlerinde geçen mekânsal tasvirler, sözkonusu kentlerin tamamen surlar içinde olduğuna ve kent dışında hiçbir yapılaşmanın bulunmadığına işaret etmektedir.[19] Yine Sultan Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237) merkezi yönetim mekanizmasının kurulması ve bölgelerarası ticaretin gelişmesine dayalı olarak hızlı büyüme gösteren ve sur dışına taştığı anlaşılan Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan kentlerinin yeni yerleşik alanlarının -yeniden- surlarla çevrilmesine dayanan imar faaliyetlerine ilişkin kayıtlar, Selçuklu döneminde kentlerin surlar içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.[20] Ancak burada gözardı edilmemesi gereken nokta, sözkonusu dönemde Moğol istilası tehdidinin ortaya çıkardığı yeni askeri-siyasal koşulların, mekânsal yansımalar açısından, kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili olduğudur.

Öte yandan, arkeolojik bulgular ve mimari kalıtlar; Selçuklu döneminde sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki anıtsal-kamusal hizmet yapıları (külliyeler) inşa faaliyetlerinin -Konya Sahip Ata Külliyesi (1283), Kayseri Huand Hatun (1238) ve Hacı Kılıç (1249) külliyeleri, Ankara'da ulucami işlevindeki Arslanhane Camisi (1280-1290), Çankırı'da Cemaleddin Ferruh Dârü'ş Şifâsı (1235) ve Ankara'da Kızıl Bey Camisi (XIII. yy. ortası) gibi- XIII. yüzyıl sonuna tarihlendiğini göstermektedir.[21]

Bu tespitlerden, Selçuklu döneminde kentlerin dönemin özgün siyasal-askeri koşullarında bütünüyle surlarla çevrili kentler olduğu ve kentsel gelişmenin sur dışına yayılması olgusunun ancak bölgelerarası ticaretin doruk noktasına ulaştığı XIII. yüzyıl ortalarında başladığı söylenebilir.

Özetlenirse, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecinde, XIII. yüzyıldan başlayarak organize edilen merkezi yönetim mekanizması ve bölgelerarası ticaret potansiyelinin yarattığı sosyal-ekonomik gelişmelere dayalı olarak evrimleşen kentler, süreç içinde sahip oldukları işlevsel potansiyel ve dinamikler etkisinde kapalı kent modelinden surlar dışında, tamamen dağınık biçimde yapılanan erken dönem külliyeleri olarak tanımlanabilecek medrese-cami odakları ile açık kent modeline doğru evrimleşme göstermiştir.

Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusu, vakıf kurumu kapsamında yapılandırılan cami-medrese ya da cami-medrese-türbe kompozisyonlarından oluşan Türk-İslam anıtsal-kamusal hizmet yapıları eşliğinde örgütlenmiştir. Başka bir ifadeyle, Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren/yönlendiren ana gelişme odakları, Selçuklu Sultan, emirleri ya da hatunları tarafından finanse edilerek, vakıf olarak yapılandırılan Türk-İslam anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleridir. Bu yapı faaliyetleri, fethedilen kentlerdeki kilise, şapel ya da bazilika gibi Hıristiyan-Bizans kurumlarının, cami ve mescid gibi Türk-İslam kurumlarına dönüştürülmesi biçimindedir. Bu pratik yapılaşma yöntemi; dönemin askeri-siyasal değişken koşullarında uzun dönemli program ve kapsamlı bir inşa faaliyetine ayrılacak yeterli zaman olmamasına dayandırılabilir.

Edinilen bilgilendirmelerden; Anadolu Selçuklu kentlerinin "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere temelde üç farklı gelişme biçimi gösterdiği belirlenmiştir:

Kale kentler, siyasal-yönetimsel merkezler ile askeri organizasyon merkezi niteliğindeki kale yerleşmeleri ve askeri-stratejik işleve sahip liman kentleridir. Kale kentler, konumsal ve işlevsel kimliklerin tanımladığı mekânsal gelişme biçimleri ya da karakteristikleri açısından iki alt kategoride değerlendirilmiştir.

A tipi kale kent modeli, dönemin üretim-dağıtım ve savunma-güvenlik sistem ve teknolojileri ile sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmaları kapsamında örgütlenmiş siyasal-yönetimsel merkezler için geçerlidir. Demografik boyutta ise ortaçağ/sanayi öncesi kentleri için tanımlanmış 10.000 nüfus sınırını aşabilmişlerdir.

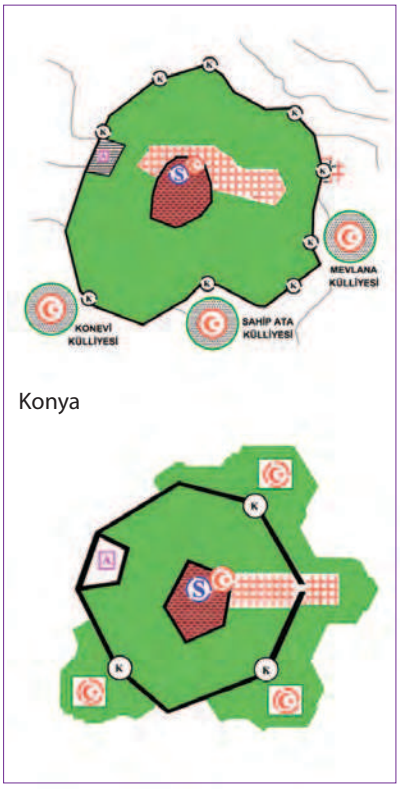
Bu kentler temelde surlarla çevrili olmakla birlikte kent surları içinde yeterli mekân bulamayan ekonomik faaliyet ya da tekke ve zaviyeler gibi dini kolonizasyon yapıları ya da Sultan veya diğer devlet görevlilerince vakıf kurumu kapsamında örgütlenen anıtsal-kamusal yapı faaliyetleri ile gerçekleştirilen cami-medrese gibi erken dönem külliyeleri öncülüğünde sur dışına yayılan kentler olarak tanımlanabilecek, kısmen deforme olmuş "eklemli kale-kent" modeli olarak nitelenebilir. Bu model Konya, Kayseri ve Erzen-i Rum gibi kentler için geçerlidir (Şekil 3).

B tipi kale kent modeli, Anadolu'nun siyasal ve yönetimsel koşullarında idare merkezi ve askeri harekât üssü işlevindeki Kastamonu ve Niğde ya da bölgelerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş üretim-dağıtım ve yerleşme sisteminin dışa açılan aktarma-dağıtım merkezi ve askeri üs işlevindeki, tamamen sur içinde gelişme/büyüme gösteren Antalya, Alâiyye ve Sinop gibi kıyı yerleşmeleri ile siyasal-yönetimsel işlevinin yanısıra ulaşım sisteminin odak noktasında konumlanmış bölgelerarası mübadele merkezi niteliğindeki Sivas ve Anadolu'da örgütlenmiş Selçuklu savunma sisteminin mekânsal bileşenleri olan sınırlı sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere sahip olmakla birlikte, temelde bölgesel askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevi ile yüksek kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kent niteliğindeki Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Kögonya, Osmancık Karahisarı gibi hisar yerleşmeleri için geçerlidir (Şekil 4).

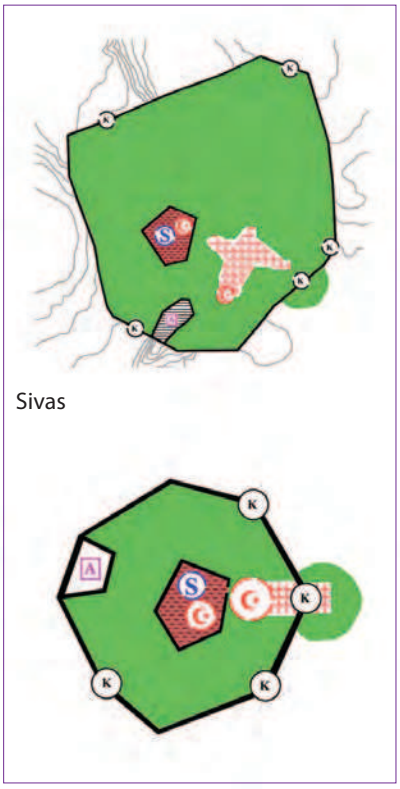
Açık kentler, Anadolu'da Selçuklu üretim-dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgelerinde, kırsal artbölgelere hizmet veren üretim-dağıtım merkezleri niteliğindeki yerleşmeler ile mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleridir. Açık kent modeli ekonomik etkinlik düzeyi ve mekânsal-konumsal karakteristikler açısından iki alt kategoride ele alınmıştır.

Buna göre, Doğu Roma/Bizans egemenliğinden devralınan, topografik koşullar ve mekânsal boyut açısından fiziki gelişme olanakları sınırlı olan kale-kent (castron) niteliğindeki yerleşmeler A tipi açık kent modeli ya da "çok odaklı gelişme modeli" olarak tanımlanmıştır. Bu model, Amasya ve Tokat gibi, Anadolu'da örgütlenen Selçuklu ulaşım ve yerleşme sisteminin yarattığı yeni sosyal-ekonomik dinamikler etkisinde anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetlerinin kale-kent surları dışındaki yerleşilebilir alanlarda konumlanmasıyla sur dışı alanlarda gelişme gösteren kentler için geçerlidir (Şekil 5).

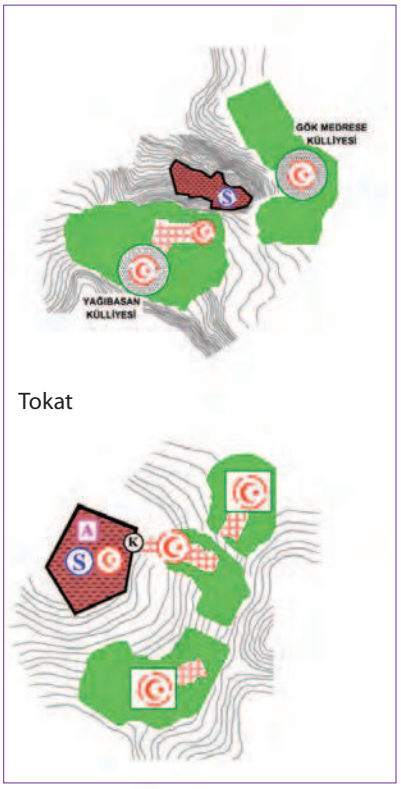
B tipi açık kentler ise bölgelerarası ticaret faaliyetlerine dayanan Selçuklu üretim-dağıtım sisteminin aktarma-bağlantı ya da coğrafi geçiş noktalarında, yerli-yabancı tüccarlara dönemin ulaşım-iletişim

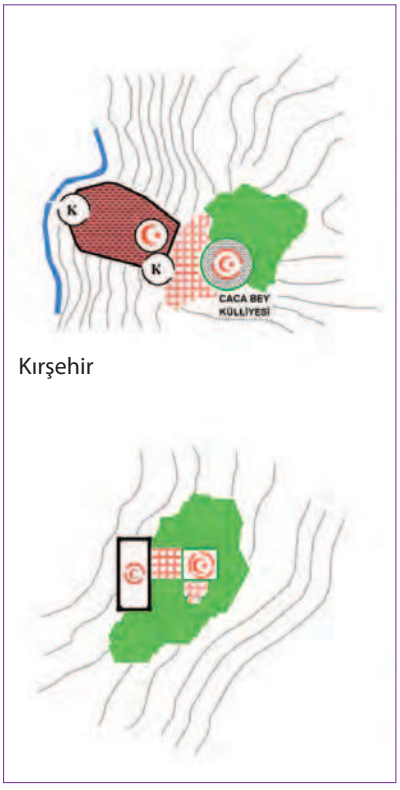
Şekil 3. Kale kent, A tipi.

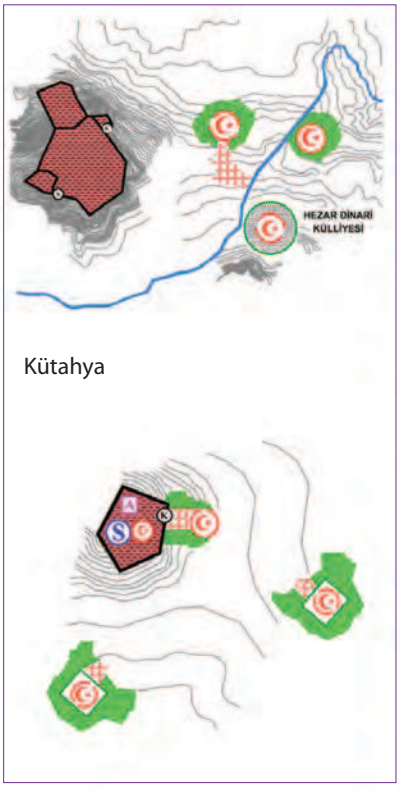
Şekil 4. Kale kent, B tipi.

Şekil 5. Açık kent, A tipi.

Şekil 6. Açık kent, B tipi.

Şekil 7. Dış odaklı büyüme.

Gösterim

teknolojisi ve siyasal koşullarında güvenli konaklama-hizmet (lojistik destek) olanağı sağlayan kervansaray yapıları odak olmak üzere gelişen yerleşmeler olarak tanımlanmıştır. Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşmeleri ile Ahi örgütlenmeleri kapsamında ticaret/zanâat faaliyetlerine dayalı olarak gelişen Kırşehir gibi Ahilik merkezleri için "B tipi açık kent modeli" geçerlidir (Şekil 6).

Dış odaklı büyüme modeli, Anadolu'nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısının mekânsal yansıması olarak Uc bölgeleri olarak tanımlanan savunma ya da güvenlik unsurlarının kentsel mekân organizasyonları üzerinde egemen olduğu karşılıklı kültürel, ekonomik ve askeri temas bölgelerinde, Türk-İslâm kolonizasyon ve yerleşimini teşvik amacıyla sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki tekke ve zaviye ya da cami ve mescid gibi İslâmî anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde mekânsal gelişme gösteren Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi Uc kentleri için geçerlidir (Şekil 7).

Dolayısıyla, Bizans yerleşim mirası üzerinde gelişen ya da Türk-İslâm yerleşim kültürü etkisinde yeni kurulan, Anadolu Selçuklu kentlerinin; Selçuklu dönemi Anadolu üretim-dağıtım sistemi içindeki konumsal nitelikleri ile ekonomik ve siyasal-askeri ilişkilere dayanan işlevsel kimlikleri açısından mekânsal/fiziksel farklılıklar gösterebilen modellerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Araştırmanın Anadolu Selçuklu kentleri olarak tanımlanan erken dönem Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik çözümlemeleri üzerine odaklanan bu kısmı sonunda elde edilen bulgular üç başlık altında özetlenebilir.

Birincisi, Anadolu Selçuklu kentlerinin belirli ve tanımlı bir kentler sistemi ve ulaşım ağının mekânsal bileşenleri olarak, Anadolu coğrafyasının özgün mekânsal altyapısı üzerinde dönemin askeri ve siyasal koşulları ile ekonomik potansiyellerine dayalı olarak örgütlendiğidir. Bu örgütlenme düzeni kapsamında Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlikler düzeyinde hiyerarşik açıdan farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, aynı zamanda kentlerarası işlevsel kademelenmenin varlığına da işaret etmektedir. Bu kademelenmeyi tanımlayan/belirleyen unsur ise Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konuma bağlı nitelikleridir.

İkincisi, Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konumsal niteliklerine dayanan işlevsel kimliklerinin kentlerin mekânsal karakteristikleri üzerinde belirleyici olduğudur. Daha açık bir

Tablo 1. Kent modelleri matrisi

Kentsel model	Konumsal nitelik	İşlevsel kimlik	Mekansal karakteristik
Kale kent			
A Tipi	İç bölgeler, üretim-dağıtım sistemi odak-bağlantı noktaları	Yönetimsel ve siyasal merkezler	Kent kapıları yakınında inşa edilen külliyeler eşliğinde kısmen sur dışında gelişme
B Tipi	Kıyı bölgeleri ya da kıyı kentleri	Ticaret merkezleri ve deniz aşırı askeri operasyon-üs merkezleri	Tamamen surla çevrili
	Askeri ve stratejik bölgeler	Askeri organizasyon merkezleri	
Açık kent			
A Tipi	Üretim-dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgeleri	Kırsal alanlara hizmet veren bölgesel üretim-dağıtım merkezleri	Kent surları ötesinde inşa edilen Külliyeler odak olmak üzere tamamen sur dışı gelişme
B Tipi		Bölgesel yıllık-mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleri	Ticaret merkezi işlevine ek olarak kale işlevi de üstlenen kervansaray ya da han gibi hizmet yapıları odak olmak üzere sursuz gelişme
Dış odaklı büyüme			
Dış odaklı büyüme	Anadolo Selçuklu-Bizans siyasal sınırları, Uc bölgeleri	Göçebe Türkmen grupların sınır ötesi operasyonlar için örgütlendiği Türk-İslam kolonizasyon merkezleri	Sur dışında inşa edilen Türk-İslam kolonizasyon yapıları odak olmak üzere gelişme

ifadeyle, Anadolu Selçuklu kentlerinin üstlendiği işlevsel kimlikler, kentlerin mekânsal kurgusu ya da fiziki gelişme biçimleri üzerinde etkili olmuştur. Bu biçimlenme süreci, Anadolu öncesi Orta Asya Türk ve İran Türk-İslam yerleşim kültürü deneyimlerinin, Anadolu'da devralınan Doğu Roma/Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde birleştirilmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Üçüncüsü ise, Anadolu Selçuklu kentlerinin "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere temelde üç farklı yerleşim modeli gösterdiğidir (Tablo 1).

Bu yerleşim modellerinin "Sanayi Öncesi Kenti", "Ortaçağ Batı Kenti" ve "İslâm Kenti" gibi eş zamanlı kent modelleri ile benzerlikler gösterdiği belirlenmiştir. Bu benzerlikler, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal gelişme biçimi ya da yerleşim modelleri üzerinde döneme özgü sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerin ortak etkilerine dayanmaktadır. Bu noktada, Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarının tanımladığı konuma dayalı nitelikler, Anadolu Selçuklu yerleşim modellerini, eş zamanlı kent modellerinden mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik açısından farklılaştıran ve Anadolu'ya özgü kılan temel değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Teşekkür

Bu araştırmanın dayanağı olan "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri" başlıklı doktora tezimin yürütücülüğünü üstlenmesinin ötesinde, bilgi birikimi ve deneyimi ile zihnimdeki bilim insanı kavramının yeniden anlamlanmasına ve akademik kimliğimin biçimlenmesine katkı koyan, akademik yaşantım boyunca daima "bilimsel yol gösterici" olarak kabul edeceğim Sayın Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ) teşekkürle anılır.

Kaynaklar

1. Erdmann, K., (1961), Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Katalog-Text, Verlag, Berlin. Turan, O. (1946). Selçuk Kervansarayları, TTK Belleteni X/39 471-496. Rogers, JM. (1976). Waqs and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence, Anatolian Studies XXVI, 69-103. Rogers, JM. (1978). Royal Caravansarays and Royal Inscriptions in Seljuk Anatolia, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Albert Louis Gabriel Özel Sayısı, 397-431.
2. Özergin, M.K., (1959), Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
3. Cahen, C., (2001), The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century, London.
4. Anonim Selçuk-name, (1952), Anadolu Selçukluları Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara. Süryani Michael (Tarihsiz). Süryani Patrick Mikhail Vakayinamesi (1042-1195), Basılmamış Tercüme, TTK Kütüphanesi, no: 44, II, Ankara.
5. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935), Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri, Türkiye Yayınları, İstanbul. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (2001). Camiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler, II, Akademi Yayınları, İzmir. Ibn Bibi (1996). El Evamirü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Nâme), I-II, TTK Yayınları, Ankara. Ibn Bibi (1941). Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme), Uzluk Basımevi, Ankara. Aksarayî (1943). Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi, Recep Ulusoğlu Yayınevi, Ankara. Aksarayî (2000). Müsâmeretü'l Ahbar, TTK Yayınları, Ankara. Cenâbî (2000) Cenâbi'ye Göre Anadolu Selçukluları, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 36, 213-259.
6. Ülkütaşır, M.Ş., (1949), Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi V,112-151. Erzi, AS. (1950). Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar, TTK Belleteni XIV(53), 85-100. Artuk, İ. ve Artuk, C. (1986). Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar, Türk Kültürü Araştırmaları XXIV(2), 65-69. Artuk, İ. ve Artuk, C. (2003). Bazı İslâm Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş, TTK Belleteni LXVII(249), 421-446.
7. Ibn Bibi, (1996), El Evamirü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Nâme). Ibn Bibi (1941). Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme). Aksarayî (1943). Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi, Recep Ulusoğlu Yayınevi, Ankara. Aksarayî (2000). Müsâmeretü'l Ahbar, TTK Yayınları, Ankara. Anonim Selçuk-name (1952). Anadolu Selçukluları Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara. Abü'l Farac, G. (1945). Abü'l Farac Tarihi, I-II, TTK Yayınları, Ankara. Al-Melik Al-Zâhir (1941). Baybars Tarihi, II, TTK Yayınları, İstanbul.
8. Erkiletlioğlu, H., Güler, O., (1996), Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
9. Uzunçarşılı, İ.H., (1933), 13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret, Ülkü Mecmuası I(4), 287-291. Aslanapa, O. (1974). Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri, Türk Kültürü 146, 69-77. Heyd, W. (1975). Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, I, TTK Yayınları, Ankara.
10. Abdülkerim bin Şeyh Musa, (1991), Makâlât-ı Seyyid Harun Veli, TTK Yayınları, Ankara. Hasluck, WF. (1970). Christianity and Islam under the Sultans, II, Octagon Books Press, New York. Âşıkpaşaoğlu (1970). Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman), 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
11. Wolper, E.S., (2003), Cities and Saints; Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia, Pennsylvania University Press, Pennsylvania. Blair, SS. (1990). Sufi Saints and Shrine Architecture in the Early Fourteenth Century, Muqarnas, 7, 35-49.
12. Bayram, M., (1991), Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya. Çağatay, N. (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, TTK Yayınları, Ankara.
13. Anonim, (1946), Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu, I, TC. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

14. Shaw, S.J., (1985), History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808, I, Cambridge University Press, London.
15. Yinanç, M.H., (1944), Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. Orkun, HN. (1935). Anadolu'da Oğuz Boyları, Ülkü Mecmuası 5(27), 189-199. Vryonis, S. (1981). Nomadization and Islamization in Asia Minor, Byzantina kai Metabuzantina; Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans, II (IV), 42-71, Undena Publications, Malibu. Tunçdilek, N. (1980). Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Tarihsel Evrimi, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi 23, 1-25.
16. Sjoberg, G., (1965), The Preindustrial City; Past and Present, The Free Press, New York. Morris, AEJ. (1979). History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions, George Godwin Limited Press, London. Weber, M. (2000). Batı Şehri, Şehir ve Cemiyet, 131-166, İz Yayınları, İstanbul. Von Grunebaum, GE. (1961). The Structure of the Muslim Town, Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition, 141-158, Routledge and Kegan Paul Limited, London. Lapidus, IM. (1967). Muslim Cities in The Later Middle Ages, Harvard University Press, Cambridge.
17. Turan, O., (1988), Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK Yayınları, Ankara.
18. Braudel, F., (2004), Maddi Uygarlık; Gündelik Hayatın Yapıları, İmge Yayınları, Ankara.
19. Ibn Bibi, (1996), El Evamirü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Nâme). Ibn Bibi (1941). Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme). Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935). Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (2001). Camiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler.
20. Ibn Bibi, (1996), El Evamirü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Nâme). Ibn Bibi (1941). Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme).
21. Crane, H., (1993), Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia, Journal of the Economic and Social History of the Orient XXXVI, 1-57.